

POLITIKA UPRAVLJANJA PRIVATIZACIJOM I STRANIM DIREKTNIM INVESTICIJAMA KAO NOSIOCIMA SAVREMENOG PROCESA GLOBALIZACIJE U TRANZICIONIM ZEMLJAMA

PRIVATISATION MANAGING AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT POLICY AS CARRIERS OF MODERN GLOBALISATION PROCESS IN TRANSITION COUNTRIES

Kristina Koprivica

Gradska uprava Grada Bijeljina, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
kristinakoprivica1997@gmail.com

Sladjana Jovanović

Master studij, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina,
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
sladjana.jovanovic196@gmail.com

Apstrakt: *Globalizacija kao proces ubrzane ekonomske integracije koji sa sobom nosi homogenizaciju i unifikaciju svijeta, ukidanje prepreka prometu robe, kapitala, ideja i ljudi, zasniva se na doktrini slobodnog tržišta kao jedinstvenom mehanizmu upravljanja ekonomijom, privredom i društvom u cjelini. Cilj istraživanja u radu jeste analiza politike upravljanja privatizacijom i stranim direktnim investicijama kao nosiocima savremenog procesa globalizacije u tranzicionim zemljama. Zemljama u tranziciji, poput naše, koje su prešle sa centralno-planske na privredu sa slobodnim tržištem, mnogim neuspjelim privatizacijama, sa zastarjelom tehnologijom, recesijom privrede, još uvijek neokončanim procesom tranzicije, nije lako dase izbore za svoje mjesto u globalnom svijetu i da ostanu konkurentne, a da pritome rade na očuvanju i unapređenju značajnih domaćih resursa. Privatizacija koja predstavlja, pored ostalih uslova, osnovni uslov za otvaranje domaće privrede prema svjetskom tržištu, ima za posljedicu povećanu stopu nezaposlenosti, što, samim tim, rezultira enormnim socijalnim razlikama. Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje u tranziciji, bile su primorane da stvore uslove za priliv stranih direktnih investicijakao i upravljanje njima radi stvaranja dobre platforme za razvoj nacionalne privrede, jer zemlje u tranziciji nemaju savremeno razvijenu privredu, dovoljnu količinu resursa i potreban*

tehničko-tehnološki razvoj. Dakle, nacionalna ekonomija zemalja u tranziciji prilikom stranih direktnih investicija može da bilježi kako pozitivne, tako i negativne efekte.

Ključne riječi: *globalizacija, privatizacija, strane direktne investicije (SDI), tranzicija.*

Abstract: *Globalisation, as a process of accelerated economic integration that results in the homogenisation and unification of the world, the removal of obstacles to the movement of goods, capital, ideas and people, is based on the free market doctrine as a unique mechanism for managing the economy and society as a whole. The aim of this research is to analyse the policy of managing privatisation and foreign direct investment as carriers of the modern process of globalisation in transition countries. It is not an easy process for transition countries like ours, which have moved from a central to a free-market economy, with many failed privatizations, with outdated technology, an economic recession, and an unfinished transition process to remain competitive while working to conserve and enhance significant domestic resources. Privatisation, which is, among other conditions, the basic condition for opening up the domestic economy to the world market, results in an increased unemployment rate, which, in turn, results in enormous social disparities. Bosnia and Herzegovina, as well as other countries in transition, were forced to create the conditions for inflow and management of foreign direct investments in order to create a good platform for the development of the national economy, since the countries in transition do not have a modern economy, sufficient resources and the necessary technical - technological development. Therefore, the national economy of countries in transition with the inflow of foreign direct investment can have both positive and negative effects.*

Key Words: *globalisation, privatisation, foreign direct investments (FDI), transition.*

UVOD

Privatizacija je koncept koji je, po pravilu, dolazio na red poslije liberalizacije i stabilizacije. Prema Haramiji (2016) „na političkom području, riječ je o prelazu iz jednostranačkog, nedemokratskog u višestranački, demokratski sistem, a u području privrede riječ je o prelazu iz planske, centralizovane, državno–vlasničke ekonomije u tržišnu, pluralističko–vlasničku ekonomiju“ (str. 515).

Uspjeh privatizacije se ne mjeri brojem privatizovanih preduzeća već preko uspješnosti privatizacije velikih preduzeća kao glavnog problema privatizacije. Za veliki broj ovih preduzeća nije bilo moguće privatizovati ih bez restrukturiranja (ili likvidacije), a kao osnovni uslov za to se postavio zahtjev za liberalizovanje i stabilizovanje ekonomije. U ocjeni uspješnosti, generalno posmatrano, najmanji progres je postignut upravo na segmentu restrukturiranja i privatizacije velikih preduzeća (Njegovan, Z. i Đurić, K., 2017, str. 208).

Iskustva zemalja u tranziciji pokazuju, naročito na području privatizacije, da revolucionarne promjene na političkom planu nisu automatski vodile do efikasnih sistema vlasništva. Dok su ekonomsko-političke mjere, kao liberalizacija i

makroekonomska stabilizacija, relativno brzo rezultirale prvim uspjesima, transformacija sistema vlasništva pokazala se znatno težom nego što se predviđalo, pa nije uvijek donijela željene ekonomske rezultate. (Kušić, 2007, str. 92).

Zemlje u razvoju zbog zaduženosti i nepovoljnog privrednog stanja pokazuju interes za priliv stranih investicija, naročito kada krediti i razne finansijske pomoći prestaju pristizati. Bosna i Hercegovina je privukla određeni, ali ne i zadovoljavajući iznos stranih investicija. Većina kapitala investirano je preuzimanjem vlasništva preduzeća, privatizacijom. Nedostaju nova ulaganja (greenfield ulaganja) posebno u sektore izvozno orijentisane. Jedan od uzroka neuspjeha sa stranim ulaganjem je što nema strategije razvoja, ciljeva, i makroekonomske politike koja bi implementirala ciljeve. Zbog toga ni visina, niti efekti ulaganja nisu dostigli odgovarajući nivo.

1. Razvoj privatizacije i način priliva stranih direktnih investicija u zemljama u tranziciji

Za zapadni svijet, raspad komunizma predstavljao je najznačajniji ekonomski događaj koji je rezultirao liberalizacijom svjetske trgovine, porastom stranih direktnih investicija i političke stabilnosti, rastom modernih tehnologija globalizacije i niskom inflacijom. Postsocijalističke zemlje bile su suočene sa ubrzanom prelaskom iz jednog cjenovnog sistema u drugi, neoliberalni tržišni sistem, stvaranjem institucionalne infrastrukture i slobodnog tržišta kao i ubrzanom privatizacijom državne, odnosno društvene svojine. Tranzicija, koja predstavlja proces implementacije globalizacije u zemljama koje izlaze iz komunizma i socijalizma po konceptu Vašingtonskog konsenzusa, bila je za pomenute zemlje teorijski nedovoljno osmišljen koncept. U Bosni i Hercegovini, kao i u Srbiji, insistiralo se na neupitnoj i brznoj privatizaciji (Petrović, Mirović, 2017, str. 115-130) .

Proces transformacije privatne svojine počeo je 1988. godine amandmanima na Ustav SFRJ kada je prvi put društvena svojina okarakterisana kao kapital, pa su stvorene osnovne pretpostavke za suštinsku promjenu koncepta društvene svojine (Lakićević, 1998).

Privatizacije u entitetima BiH i Srbiji podržane su od strane globalnih finansijskih institucija, Međunarodnog monetarnog fonda (MMF-a) i Svjetske banke za obnovu i razvoj (EBRD-a), po čijim se uslovima i programima mjera i sprovode. Postupak vlasničke transformacije u BiH počeo je 1990. godine i odvijao se po modelu prodaje internih dionica radnicima zaposlenim u preduzećima ("Markovićeve privatizacija"), a zaustavljen je početkom ratnih sukoba. Revizijom istog u procesu privatizacije potvrđeno je oko 1,4 milijarde KM dioničkog kapitala, ili oko 8% u ukupnom kapitalu FBiH (Agencija za privatizaciju FBiH).

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma kojim je okončan četverogodišnji rat u Bosni i Hercegovini, te je definisano novo ustavno uređenje i nadležnosti države i njenih entiteta, Republika Srpska je, već 1996. godine, donijela Zakon o privatizaciji preduzeća (Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 15/96 i 13/97). Ovim Zakonom bilo je predviđeno da se proces privatizacije sprovodi putem dodjele prava na učešće u vlasništvu i imovini preduzeća koja se privatizuju, građanima Republike Srpske. Privatizacija na način kako je to predviđao prethodni

Zakon nije realizovana, a takođe nije dovela ni do promjene vlasničke strukture u preduzećima. Njegova primjena suspendovana je odlukom Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini koji je, 1998. godine, nametnuo Okvirni zakon o privatizaciji preduzeća i banaka u Bosni i Hercegovini. Tek je ovim Zakonom stvoren pravni okvir za pokretanje procesa privatizacije državnog kapitala, uvedeno je pravilo prema kojem se imovina zatečena na području jednog entiteta privatizuje po zakonima koji važe u tom entitetu, uz obavezu entiteta da izvrše međusobnu harmonizaciju zakona koji uređuju oblast privatizacije U skladu sa prethodnim, efektivni proces svojinske transformacije u Republici Srpskoj započeo je usvajanjem Strategije privatizacije, u februaru 1998. godine, kojom je uspostavljen okvir za postizanje krajnjih ciljeva. (Bošnjak, 2015, str. 56-70) :

Prvi Zakon o privatizaciji u Republici Srbiji donijet je 2001. godine. Postupak privatizacije kod velikog broja subjekata privatizacije je trajao veoma dugo, pa su rješenja i modeli za privatizaciju koja je predviđao ovaj zakon postala neadekvatna. U tom smislu, bez konceptualnih izmjena u pravcu usvajanja novih modela za privatizaciju nije bilo moguće okončati postupak privatizacije. Primarni razlog za donošenje novog Zakona o privatizaciji, koji je stupio na snagu 13. avgusta 2014. godine, bio je nemogućnost efikasnog okončanja postupka privatizacije za preko 500 subjekata privatizacije, u ranijim zakonskim okvirima. Suština novog Zakona o privatizaciji je da se predloženi modeli, metode i mjere primjenjuju samo kod preduzeća sa održivim poslovanjem. privatizacije i isto toliko u postupku analize i pripreme javnog poziva (Ministarstvo privrede, Republika Srbija, www.priv.rs).

Što se tiče stranih direktnih investicija, njihov priliv se može ostvariti u različitim oblicima i na različite načine, među koje ubrajamo (Grgurević, 2013, str. 17-24):

- **Greenfield investicije:** koje predstavljaju direktne investicije u potpuno novi proizvodni pogon, novu vrstu biznisa koji do tada nije postojao na označenom tržištu ili tržišnom području, koji je u potpunom vlasništvu inostranog investitora. Ove investicije sa sobom donose nove načine kontrole i upravljanja, često i sam menadžerski kadar, kao i novu tehnologiju;
- **Prekogranične akvizicije:** podrazumijevaju preuzimanje ili pripajanje postojećih preduzeća u drugoj državi. Mogu da znače preuzimanje većinskog paketa akcija (majority aqisition) ili kupovinu manjinskog dijela kompanije (minority aqisition), putem direktne kupovine, dokapitalizacije ili konverzijom kredita u vlasništvo (swop aranžman);
- **Prekogranični merdžeri:** se odnose na spajanje dva jednaka partnera. Mogu biti horizontalni, kada se povezuju dvije kompanije iz istog sektora, i vertikalni, kada se povezuju kompanije iz različitih vertikalnih faza proizvodnog procesa.
- **Brownfield investicije:** simbolizuju hibridni model koji u sebi obuhvata kombinaciju akvizicije i greenfield investicije. Formalno se radi o akvizicijama, ali suštinski one više liče na greenfield investicije, jer investitor gotovo u potpunosti zamjenjuje proizvodne pogone, opremu i proizvodnu liniju.
- **Joint venture** – Zajednička ulaganja, tj. sporazum dvije ili više strana da rade zajedno na projektu i stvaraju entitet koji zajednički kontrolišu: zajedničkim

ulaganjem bez prava vlasništva (ugovorna ulaganja), investiranjem u obliku koncesija, B.O.T. sistema i time sharing-a.

Na slici 1. Predstavljene su neke od osnovnih prednosti pojedinih formi tržišne ekspanzije.

Slika 1. Osnovne prednosti pojedinih formi tržišne ekspanzije

<i>Forme ekspanzije</i>	<i>Osnovne prednosti</i>	<i>Kada se strategija koristi</i>
<i>Green-field investicije</i>	- matična kompanija ima potpunu kontrolu nad novim poslom, - omogućava pristup resursima koji inače nijesu raspoloživi.	- u slučaju ulaska na novo tržište na kojem se dati proizvod/usluga još ne proizvodi niti uvozi, - kada ne postoji rizik od predimenzioniranih kapaciteta.
<i>Merdžeri i akvizicija</i>	- loko i brzo se dolazi do novih kapaciteta. - prednosti ekonomije obima u nabavci, administraciji i finansijama, - omogućava maksimiziranje prodaje i neposredno povećanje tržišnog udjela. - neophodno je zadržati određeni stepen kontrole nad novim poslom,	- kada je tržište regulisano i kada postoji opasnost od predimenzioniranja kapaciteta.
<i>Zajednička ulaganja</i>	- manje su skupa, za razliku od prve dvije opcije, - korisno su rješenje kada postoje barijere za ulazak kapitala ili kada se zahtijeva minimalna kritična veličina, - fleksibilnija su od prve dvije mogućnosti.	- tipična forma ekspanzije koju preferiraju mala i srednja preduzeća.

Izvor: Jevtić, (2019), str. 12. <http://univerzitetpim.com/wp-content/uploads/2019/07/Strane-direktne-investicije-i-uticaj-stranih-direktnih-investicija-na-privredni-rast-i-razvoj-Republike-Srpske1.pdf>

2. Mogućnost upravljanja privatizacijom i prilivom stranih direktnih investicija u uslovima globalnih procesa u zemljama u tranziciji

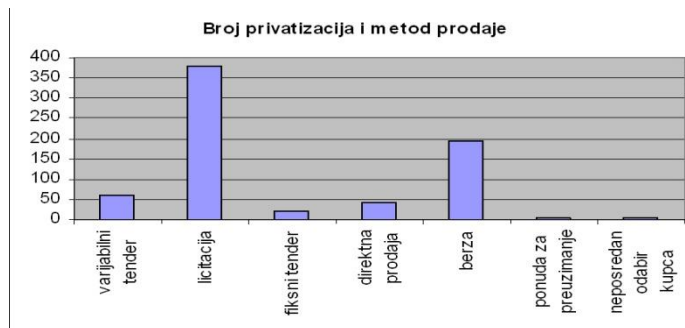
Sam proces privatizacije u tranzicionim zemljama se mogao sprovoditi na različite načine, a u praksi su najčešće korišteni sljedeći modeli (Njegovan, Đurić, 2017, str. 208-209):

1. Vaučerska privatizacija koja je polazila od načela da su društvenom bogatstvu doprinijeli svi građani, te su vaučeri besplatno podijeljeni svim građanima. Za dobijene vaučere građani su bili u mogućnosti da kupuju akcije preduzeća
2. Interna privatizacija (tzv. radničko akcionarstvo) koje je polazilo od pretpostavke da su razvoju preduzeća najviše doprinijeli zaposleni i bivši zaposleni, pa su se akcije besplatno prenosile na radnike.

3. Fondovska privatizacija je polazila od kreiranja manjeg broja velikih privatizacionih (investicionih) fondova na koje su se prenosile akcije preduzeća koja ulaze u privatizaciju. Nakon toga se obavlja privatizacija samih fondova.
4. Menadžment buy-out model je polazio od toga da menadžeri treba da postanu vlasnici preduzeća kao najkompetentniji i najpupćeniji u njihov rad. Preduzeća su se u ovom slučaju najčešće otkupljivala na kredit tj. otplaćivala na teret budućih profita.
5. Direktna prodaja predstavlja model po kome vlasnici kapitala koji imaju menadžerske vještine postaju vlasnici preduzeća.
6. Kombinacije različitih modela su u praksi vrlo korišćeni modeli privatizacije. Tako je npr. u Srbiji u određenom periodu vršena kombinacija modela radničkog akcionarstva i direktne prodaje uz elemente vaučerske privatizacije.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, privatizacijskim propisima je izabran i uokviren model masovne privatizacije koji je omogućavao učešće građana, privatizacijskih investicionih fondova (PIF) i drugih investitora, te je u sebi sadržavao iskustva zemalja koje su ranije pristupile tranziciji. Izmjenama zakonskih propisa (Zakon o privatizaciji preduzeća i Zakon o početnom bilansu stanja preduzeća i banaka) koje su uslijedile u drugoj polovini 2006. godine, otvorena je mogućnost dinamiziranja procesa privatizacije kroz organizaciono restrukturiranje preduzeća, i prodaju kapitala putem berze. (Agencija za privatizaciju FBiH). Metode sprovođenja privatizacije u BiH su predstavljeni na slici 2.

Slika 2. Broj privatizacija i metode prodaje u FBiH

Izvor: <https://www.capital.ba/tema-br-4-analiza-privatizacije-u-rs-1998-2009/>, pristupljeno 30.05.2020.

Kad je riječ o globalizaciji, prije svega mora se imati u vidu neizvjesnost koju ona generiše na raznim hijerarhijskim nivoima ne samo ekonomskog nego i najšireg socijalnog sistema. U ekonomskim sistemima ona, između ostalog, mijenja obim i strukturu tražnje, nameće i odgovarajuća strukturalna prilagođavanja u privredi, mijenja relativnu profitabilnost i privrednih sektora i pojedinih poslovnih subjekata i snažno se odražava na dugoročne razvojne perspektive i privrednih organizacija i njihovih različito definisanih skupina. Sam institucionalni poredak privrede jedne zemlje i regulatorni okvir društva su većim dijelom u rukama država odnosno državnog zakonodavnog ili izvršnog tijela. Privreda je ta koja samostalno definiše sopstvene aktivnosti, kao i samu djelatnost i moguće podvige u budućnosti. S tim u vezi,

državna rješenja kao reper definisanja sopstvenih mjera i rješenja imaju upravo rješenja i odluke privrede, posebno u dijelu udruživanja i poslovne saradnje. Institucionalna nadgradnja dobrim dijelom počiva na širokoj i bogato razuđenoj bazi najrazličitijih organizacionih i nadorganizacionih oblika koje privreda kontinuirano sama stvara prilagođavajući se novim izazovima i u odgovoru na nove potrebe.

Povremena i mjestimična averzija domaće javnosti na sve elemente inostranog vlasništva, pa tako i na kompanije koje su nastale angažovanjem SDI ne mogu mnogo da ih spriječe u toj korisnoj funkciji. Svojevrсна neefikasnost tog otpora najbolje se očituje u, takođe svojevrсном, ambivalentnom odnosu javnosti prema stranim kompanijama. Kako primjećuje Bagvati (2008/2004, str. 199), u javnosti se daju zapaziti tipične jadikovke na eksploataciju i surovo iskorištavanje resursa koje se vezuje za ove kompanije, a u isti mah tako su česte pritužbe da multinacionalne kompanije zaobilaze najsiromašnije zemlje kojima su najneophodniji razvojni impulsi karakteristični upravo za taj oblik stranog angažovanja.

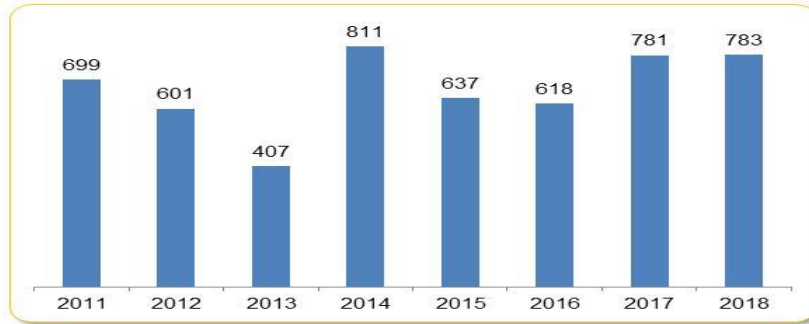
Prije svega, strane firme donose nove, u domaćoj praksi još neisprobane oblike organizovanja. Ti oblici su embrioni novih institucionalnih rešenja. One donose i brojne nove elemente poslovne kulture i obrasce ponašanja, od kojih su mnogi ustaljeni i djeluju kao obavezujući iako ničim formalizovani propisi. Literatura koja proučava determinante SDI-a u zemljama u razvoju jasno indicira značaj infrastrukture, vještina, makroekonomske stabilnosti i „zdrave“ institucije za priliv SDI-a (Chowdhury i Mavrotas, 2006). Uticaj SDI-a na ekonomski rast, u literaturi je raznolik. Neke studije svjedoče o pozitivnim efektima, neke o negativnim, dok druge svjedoče o pomiješanim efektima u zavisnosti od uslova zemalja primaoca i tipa stranih investicija. Razlog različitih efekata SDI-a na ekonomski rast leži u korišćenju različitih promjenljivih, kao i mogući nedostatak analiza u zemljama primaocima SDI-a (Mohnen, 2001 i Asheghian, 2004), postoji mogućnost da su različiti efekti uzrokovani potencijalnim greškama u metodama koje se koriste za procjenu (Nair-Reichert i Weinhold, 2001), mogući razlog je upotreba ukupnih SDI-a, a ne SDI po sektorima (Wang, 2009, i Moura i Forte, 2010).

Svjedočenja ili „uspješne priče“ stranih ulagača potvrđuju da je Bosna i Hercegovina povoljna destinacija za strana ulaganja, te da treba biti optimističan u pogledu priliva direktnih stranih ulaganja u narednom periodu. Očekivanja o povećanju nivoa stranih ulaganja bazirana su na mogućnostima za ulaganje, planu privatizacije strateških kompanija, izraženom interesu potencijalnih ulagača, kao i projektima koji su u fazi realizacije. Na osnovu podataka objavljenih u okviru „Global Location Trends Facts & Figures report“ za 2019. godinu, BiH se nalazi na šestoj poziciji u svijetu po osnovu broja kreiranih radnih mjesta u okviru DSU projekata na jedan milion stanovnika, a treći smo prema ulaganjima usmjerenim na izvoz.

Prema podacima Centralne banke BiH iz decembra 2019, ukupno stanje direktnih stranih ulaganja (DSU), na dan 31.12.2018. godine, u BiH iznosi 14,296 miliona KM ili 14.3 milijardi KM (7,309 miliona eura ili 7.3 milijardi eura). U okviru UNCTAD-ovog godišnjeg izvještaja o globalnim DSU, a prema ukupno registrovanim direktnim stranim ulaganjima, Bosna i Hercegovina se nalazi na drugom mjestu u sklopu

zemalja Jugoistočne Evrope. 20.4% u odnosu na petogodišnji prosjek (period 2013-2017). (Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH). Na slici 2, prikazano je kretanje SDI u periodu 2011-2018.

Slika 3. SDI u Bosni i Hercegovini (2011-2018)

Izvor: Centralna banka BiH (CBBH), maj 2020. godine, Godišnji Izvještaj CBBiH za 2019. godinu

3. Efekat od upravljanja privatizacijom i priliva stranih direktnih investicija kao nosioca savremenog procesa globalizacije u zemljama u tranziciji

Kada govorimo o Republici Srpskoj, poslove privatizacije sprovodila je Direkcija za privatizaciju Republike Srpske (do 20.6.2007.), a nakon toga je te poslove preuzela Investiciono-razvojna banka Republike Srpske (nakon 20.6.2007.) Privatizaciju državnog kapitala Investiciono-razvojna banka RS sprovodi primjenom metoda prodaje akcija na berzi, tendera, prihvatanjem javne ponude za preuzimanje, prodajom zaposlenima u preduzeću tzv. ESOP metodom, te eventualno kombinacijom pomenutih metoda. Predmet privatizacije bio je državni kapital u 1.099 preduzeća, ukupne vrijednosti od gotovo 8,3 milijarde KM podijeljenih u tri grupe, kako slijedi:

Tabela 1. Broj preduzeća koji je privatizovan u Republici Srpskoj primjenom različitih metoda privatizacije

Metode privatizacije	Kombinacija komercijalnih metoda (tender, licitacija, specijalna licitacija)	Vaučer ponuda	Posebni program privatizacije Vlade RS
Broj privatizovanih preduzeća u RS	246	663	190

Izvor: tabela je djelo autora, napravljeno prema podacima kod (Bošnjak,2015, str. 56 -70)

Rezultati privatizacije, osim preostalog privatizacijskog portfolija u Federaciji BiH, trebaju uputiti i na potrebu definisanja glavnih razloga nedovoljnog interesa

domaćih, a posebno stranih investitora za ulaganje u Federaciju BiH. Agencija za privatizaciju u Federaciji BiH formirala je registar od 1450 preduzeća sa važećom visinom i strukturom kapitala na dan 31.12.1999. godine. Prema tom registru, koji je kasnije, u ograničenoj mjeri, korigiran i dopunjavao, evidentirano je sljedeće stanje koje je prikazano u tabeli.:

Tabela 2. Broj preduzeća koji je privatizovan u Federaciji Bosne i Hercegovine primjenom različitih metoda privatizacije

Metode privatizacije	Kombinacija komercijalnih metoda (tender, licitacija, specijalna licitacija)	Mala privatizacija	Berza
Broj privatizovanih preduzeća u FBIH	356	278	3

Izvor: djelo autora, urađeno prema podacima na <http://www.apf.com.ba/press/izvjestaji/Program%20rada2020.pdf>, pristupljeno 31.05.2020.

Od početka tranzicije prošle su tri decenije, tako da se o efektima koje je ona ostavila može itekako govoriti. Prema preporukama Dž. Vilijamsona koji su predstavljeni u okviru Vašingtonskih konsenzusa, većina tranzicionih zemalja je uspjela da liberalizuje spoljnu trgovinu, devalvira svoju valutu, oslobodi veći dio cijena, značajno umanjuje subvencije, otvori granice za strani priliv kapitala istovremeno privatizujući najveći dio državnih preduzeća i sprovodeći više ili manje restriktivnu monetarnu politiku. Navedene promjene nisu bile praćene adekvatnim privrednim kretanjima u realnoj sferi, tako da i ne treba posebno apostrofirati da nisu imale željeni efekat.

Odrediti efekte, direktnih stranih ulaganja, na ekonomski rast zemlje domaćina nije jednostavno, zbog toga što postoji veliki broj promjenljivih, gdje su efekti vezani za specifičnost zemlje: sektore privrede, i investiranja. Mogu se posmatrati sa dva aspekta, prvog, dopunjavaju domaće faktore proizvodnje i kreiraju uslove za novu zaposlenost, drugog, stimulišu rast zemlje domaćina putem transfera tehnologije, obuke radne snage, uspostavljaju vezu sa lokalnom privredom, i omogućavaju domaćim preduzećima nastup na svjetskom tržištu. Efekti direktnih stranih ulaganja zavise od faze ekonomskog razvoja zemlje.

Prema Abiad i dr. (2009), bez obzira da li je priliv inostranih sredstava u zemlju bio po osnovu stranih direktnih investicija ili drugih formi kapitala, on je doprinio rastu BDP-a i produktivnosti u toj zemlji.

Brojni su poznati povoljni efekti stranih direktnih investicija za zemlju u kojoj se bilježi njihov priliv. SDI predstavljaju posebno poželjna inostrana sredstva jer dovode do uravnoteženja platnog bilansa, doprinose otvaranju novih radnih mesta, podstiču proizvodnju i izvoz. U sljedećoj tabeli su prikazani direktni i indirektni efekti ikoje izazivaju SDI:

Табела 3: Ефекти страних директних инвестиција

DIREKTNI EFEKTI	INDIREKTNI EFEKTI
Rast izvoznih mogućnosti domaćih kompanija	Izvoz inostrane afilijacije
Teorija supstitucije - rast odliva SDI dovodi do smanjenja izvoza iz matične u zemlju domaćina	Efekti preliivanja - Vertikalni efekti unazad- uticaj stranih kompanija na domaće dobavljače - Vertikalni efekti unaprijed- uticaj stranih kompanija na domaće distributere - Horizontalni uski efekti uticaj stranih kompanija na lokalna preduzeća iz iste grane - Horizontalni širokiefekti uticaj stranih kompanija na lokalna preduzeća iz drugih grana
Teorija komplementarnosti - da SDI povećavaju bogatstvo i trgovinu jer promovišu iz matične zemlje I zemlje domaćina	
SDI predstavljaju supstitut za uvoz , pri čemu je strana filijala osnovana sa ciljem da izvozi na druga tržišta	
Podstiču proizvodnju	
Rast BDP-a	

Izvor: djelo autora, urađeno prema podacima (Kutan,Vukšić, 2007, str. 433-434); (Velagić., 2011, str. 124); . (Đorđević , 2016., str .170)

Pored direktnih efekata postoje i oni indirektni. Indirektni efekti ogledaju se u tzv. efektima preliivanja (spillover) (Dunning, Lundan, 2008, str.551-605). „Ključni preduslov da neki efekat bude okarakterisan kao efekat preliivanja je taj da strani investitor ne može da ga prisvoji i učini dijelom svoje poslovne prakse“ (Đorđević, 2015, str.62). Efekti preliivanja podrazumijevaju uticaj stranih kompanija na domaće dobavljače (vertikalni efekti unazad), na domaće distributere (vertikalni efekti unapred), na lokalna preduzeća iz iste grane (horizontalni uski efekti) i na lokalna preduzeća iz drugih grana (horizontalni široki efekti).

ZAKLJUČAK

Globalno posmatrano, nakon građanskog rata, državna ekonomija je bila u potpunosti uništena i bilježila je ogromne stope nezaposlenosti, značajno smanjen životni standard i zaustavljenju proizvodnju. Naša zemlja, odnosno sve zemlje zapadnog Balkana, su otpočele tranziciju sa centralno-planske privrede na tržišno orjentisanu. Mnoga državna preduzeća su privatizovana u kratkom roku. Fenomen „ekonomska

šok terapija“ je imao za posljedicu ogromno smanjenje BDP-a, permanentno nizak životni standard i mnogobrojne negativne ekonomske pokazatelje.

Strane direktne investicije (SDI) su jedan od najbitnijih oblika međunarodnog toka kapitala. Tranzicijske ekonomije koriste ovaj vid stranog kapitala kao najpoželjniji. Zemlje u tranziciji su zapravo zavisne od stranih direktnih ulaganja, te su otvorile njihove privrede za transnacionalne korporacije. Ekonomski slabe zbog loše privatizacije i dodatnog efekta svjetske ekonomske krize, otvorene tranzicijske ekonomije nisu imale dovoljno znanja da predvide potencijalne efekte SDI na ekonomski rast i razvoj.

Kako Tmušić tvrdi „privatizacija u Srbiji je rezultirala stvaranjem nove „klase preduzetnika“, čiji je jedini cilj bio da usmjere svoju „poslovnu energiju“ na raspodjelu već postojećeg bogatstva, a nijedna zemlja nije toliko bogata da može sebi priuštiti ovakav način razmišljanja i ponašanja, pogotovo ne u periodu tranzicije (2019, str. 328).

U budućnosti se moramo fokusirati na razvoj strategije ulaganja stranih direktnih investicija. Od krucijalnog je značaja da definišemo određene oblasti, gdje će pomenute investicije biti usmjerene. Krajnji cilj je izgraditi povoljno poslovno okruženje za investitore koji bi da investiraju u tranzicijske zemlje. Teško je definisati kada možemo očekivati pomak i ekonomski rast, ali zasigurno da se on može postići sa odgovarajućom strategijom. Ovaj rad je pokušao objasniti koji su to pozitivni i negativni efekti privatizacije i stranih direktnih ulaganja na zemlje u tranziciji kakva je i naša. Apostrofirao je one pozitivne, dok je kod negativnih detaljno objašnjavao uzroke njihovog nastajanja.

LITERATURA:

- [1] Asheghian, P. (2004), „*Determinants of economic growth in the United States: the role of foreign direct investment*“, International Trade Journal, Vol. 18, No. 1, str. 63 – 83
- [2] Bagvati, J.(2008/2004/), *U odbranu globalizacije*, Beograd: JP Službeni glasnik
- [3] Bošnjak, M. (2015). „*Restrukturiranje preduzeća u Republici Srpskoj, rezultati i perspektive*. Anali poslovne ekonomije, br. 12, str. 56 -70
- [4] Chowdhury, A.and Mavrotas, G. (2006),“*FDI and growth: What causes what?*“, *The World Economy*, Vol. 29, No. 1, str. 9-19
- [5] Dunning, John H., Lundan, Sarianna M. (2008), *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Second Edition, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing Limited
- [6] Đorđević, A.(2015), *Transnacionalne kompanije i efekti njihovog poslovanja na privredu Srbije, Bankarstvo*, 1/2015, str. 48-77.
- [7] Grgurević, N. (2013.). *Uticaj direktnih stranih investicija na zemlje u tranziciji*. Anali poslovne ekonomije, godina V, sveska 1, broj 8. Dostupno na <http://doisrpska.nub.rs/index.php/APEPIMBL/article/viewFile/936/875>
[21.05.2020](http://doisrpska.nub.rs/index.php/APEPIMBL/article/viewFile/936/875)
- [8] Haramija, P., Njavro, Đ. (2016). *Tranzicija i njezini rezultati — zašto tranzicija iz komunističkog u demokratski sustav tržišnog gospodarstva nije ostvarila*

- očekivanja. Str. 515-528. *Obnov. život*, broj 71, 4. Dostupno na www.hrcaksrce.hr
- [9] Jevtić, A. (2014). *Strane direktne investicije i uticaj stranih direktnih investicija na privredni rast i razvoj Republike Srpske*. Diplomski rad. Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka, Ekonomski fakultet. Dostupno na <http://univerzitetpim.com/wp-content/uploads/2019/07/Strane-direktne-investicije-i-uticaj-stranih-direktnih-investicija-na-privredni-rast-i-razvoj-Republike-Srpske1.pdf> 21.05.2020.
- [10] Kušič, S. (2007). *Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u srednjoj i istočnoj Europi*. Ekonomski pregled, broj 58 (1-2), str. 91-105
- [11] Lakićević, V. (1998). *Činioci koji ograničavaju svojinsku transformaciju*. Pravo, teorija i praksa, Novi Sad.
- [12] Mićunović, G., Novaković, N., Stefanović, G. (2015). *Globalizacija i njen negativan uticaj na zemlje u razvoju*. Synthesis, International Scientific Conference of IT and Business-Related Research. Dostupno na <http://portal.sinteza.singidunum.ac.rs/> 20.05.2020.
- [13] Moura, R. and Forte, R. (2010), *The effects of foreign direct investment on the host country economic growth-theory and empirical evidence*, No. 390, Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto.
- [14] Mohnen, P. (2001), „International R&D spillovers and economic growth“, in Pohoja (ed.), *Information Technology, Productivity and Economic Growth*, Oxford University Press, Oxford.
- [15] Niar-Reichert, U. and Weinhold, D. (2001), „Causality Test for Cross-country Panels: A New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries“, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 63, No. 2, pp. 153–71.
- [16] Petrović, V., Mirović I. (2017.). *(Anti)globalizam i zemlje u tranziciji*. Zbornik radova EkonBiz, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Fakultet poslovne ekonomije, Bijeljina.
- [17] Tmušić, B. M. (2019). *Tranzicija u Srbiji kao nedovršeni eksperiment - poruke, preporuke i pouke*. Tematski zbornik radova, Tranzicija, institucije i društveni razvoj – doprinosi profesora Božidara Cerovića. Ekonomski fakultet u Beogradu.
- [18] Vasyechko, O., 2012, *A Review of FDI Theories: An Application for Transition Economies*, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 89, str.118- 137.
- [19] Velagić I (2011), *Efekti direktnih stranih ulaganja na ekonomiju zemlje domaćina, Godina XIII - Tuzla-Travnik-Zagreb-Beograd-Bukurešt, 2011., Br. 27, str. 121-150*
- [20] Wang, M. (2009), „*Manufacturing FDI and economic growth: evidence from Asian economies*“, *Applied Economics*, Vol. 41, pp. 991 - 1002.
- [21] Zakon o privatizaciji preduzeća. Službeni glasnik Republike Srpske, 15/96 i 13/97
- [22] Zakon o privatizaciji državnog kapitala u preduzećima. Službeni glasnik Republike Srpske, 24/98, 62/02, 38/03, 65/03 i 109/05
- [23] Zakon o privatizaciji državnog kapitala u preduzećima. Službeni glasnik Republike Srpske, 51/06, 1/07, 53/07, 41/08, 58/09, 79/11 i 28/13
- [24] www.apf.com.ba
- [25] www.priv.rs.

[26] www.irbrs.org

[27] www.fipa.gov.ba

SUMMARY

Generally, after the civil war, state economy was completely devastated with enormous unemployment rate, huge decrease in living standard and stopped production. Our country, actually all Western Balkan countries, started transition from centrally-planned economy to free-market. Many state-owned companies were privatized in short period of time. Phenomenon called „economic shock therapy“ resulted in great decrease in GDP, constant low living standard and many negative economic indicators.

Foreign direct investment (FDI) is one of the most important forms of international capital flow. Transition economies use this type of foreign capital as the most favourable one. Transition countries are dependent on foreign direct investment (FDI), and open up their economy to transnational corporations (TNC). Economically weak due to bad privatizations and impact of the global economic crisis, open transition economies do not have enough knowledge to predict the potential effects of FDI on economic growth and development.

As Tmušić stated „Privatisation in Serbia resulted in the creation of a new "class of entrepreneurs", whose only goal was to focus their "business energy" on the distribution of existing wealth, and no country is so wealthy that it could afford this way of thinking and behaving, especially not in the transition period (2019, str. 328).

In future, we have to focus on developing strategy for foreign direct investment inflow. It is crucial to define specific areas, where FDI will be directed. The main aim is to build favourable business climate for investors to invest in transitioning countries. It is hard to define when we can expect progression and economic growth, but surely it can be achieved with proper strategy. This work tried to explain both, positive and negative effects of privatisation and foreign direct investments in transition countries, where our country belongs to. Positive effects were precisely apostrophied while causes of negative effects were explained thoroughly.